

Към понятието интерес в правото

Светла Маринова

***To the Notion of Interest in Law:** The concept of the interest is a subject of different sciences like economy, psychology, sociology. The concept of interest in law is result from the approach to the law as a social system. Substantiated approach to the law is a phenomenological one. The phenomenological approach to the law and the interest in law allows us to interpret the law as a structure of models of meanings through the forms of life, directed to the specific meaning of the whole. The law is external for the consciousness, external against the individual. It bears a preset universal for the man character, but it lives through the consciousness, depends on it, because its manifestation and product. The interest in law concludes the necessity and the value; it is connected with social relations.*

Key words: interest in law, phenomenological approach to the law and the interest in law, the necessity, the value.

ВЪВЕДЕНИЕ

Връзката между правото и интерес е разкрита още от древногръцкия юрист Улпиан. Различията в интересите той поставя в основата на разделеността на правото на частно и публично.

Както знаем, във връзка с политиката категорията „интерес“ е разглеждана от софистите, Платон и Аристотел. Намирайки се под влияние на техните разбираня Цицерон опеределя държавата като дело на народа, разбирайки под това много хора, свързани помежду си чрез еднакво разбиране по въпросите на правото и интересите на общността [6, 86].

В западноевропейската правна мисъл дадената категория се среща в трудовете на Хегел, Ф. Регелсбергер, Георг Йелинек и други. Теоретически статут категорията получава в разработките на немския юрист Рудолф Йеринг, считан за родоначалник на юриспруденцията на интереса. Като разглежда връзката на интереса с правото, Йеринг заключава, че последното основание, практическата почва за правото се явяват интересите и целите на хората.

Общоприето е че целта, като явление на обективната действителност, съдържа в себе си интелектуални и волеви моменти. Целта е явление, което има субективно битие, тя се формира и съществува в съзнанието на правните субекти, съдържа в себе си интереса. При това го съдържа по различен начин за частното и публичното право. При частното право интересът е част от субективното право, а в публичното е по различен начин. Целта е елемент от общественото съзнание, която се отразява, подкрепя и развива от социалните норми, в това число и от правните норми.

Същността и многообразието на човешките интереси, тяхната дълбоко личностна и същевременно социална обособеност са причините изследването на въпросите свързани с изясняването на категорията „интерес“ да бъде многопосочно и разнопланово [3, с. 28].

ПОДХОДИ И СЪЩНОСТ НА ПОНЯТИЕТО ИНТЕРЕС

Обществените въпроси и досега не са могли да бъдат разглеждани по един сигурен и строго научен начин причината, за което се крие в тяхната особена сложност, в трудностите, които човешката мисъл среща при стремежа за овладяване на социалната действителност, за обособяване и определяне на социологията.

Социалната организация е общност на мисли и намерения, при която отделният човек се чувства длъжен да действа като орган на цялото. Волята на всички не е общата воля, заявява и Русо [20, с. 37]. Признаването на горните закономерности ни води по категоричен начин и към подхода към социалния организъм, целите и интересите на човека. В тази връзка подходът към правото като обективна социална система, подлежаща на съзнателно регулиране е обективно-субективен. Такъв според

нас е подходът и към понятието интерес в правото. Този подход е част от по-широкия и категорично утвърден в правната теория от 50-те години на XX век системен подход към правото [14, с. 20], [7, с. 19], [19, с. 18] и неговите явления. Според метода на системната рационалност правото е социална система, взаимодействаща в една и съща среда с други социални нормативни системи. Силна страна на този подход е обясняването на собствения смисъл на правото не чрез формалните белези на отделната правна норма [12, с. 77], а чрез определянето на нормите като част от смислова част от общата социална система.

Обществените отношения, като основно ядро, което правото регулира са философия и социологическа категория [11, с. 54]. Интересът е явление на икономиката, психологията и на социологията, водещ за нас е социологическият подход, защото е най-тясно свързан с правото като обществен феномен. Предметът на социологията е твърде близък до този на психологията. Разликата, както се изразява Гастон Ришар, е само в това, че при изучаването на човешката душа психологът се абстрахира от хилядите връзки, които съществуват между субекта и социалната среда, социологът изучава именно тези връзки, като търси същевременно да определи точно последователния ред на тяхното появяване. Психологът изучава групировката и последователния ред на душевните състояния, като издирва главно техните отношения със собствения организъм на човека. Социологът, напротив, по възможност се абстрахира от физиологическите фактори и издирва отношенията между душевните състояния и социалната среда [20, с. 38]. Правото е един от най-важните инструменти за управляване на човешкото поведение, за човешката активност, свързана с въздействие върху външната среда [11, с. 7]. Правото се занимава със социално значими актове на поведение. Това се обяснява с обстоятелството, че правото е способно да въздейства върху поведението на хората само и изключително чрез тяхното съзнание. За нас горният извод и подход към същността на правото е определящ при разглеждането на всяка социална и правна категория, каквато е и интересът.

Терминът „интерес“ има голямо смислово съдържание, което е обусловено от изключително широкото използване в ежедневието живот и различни сфери на професионална област. Нагледно многозначността на понятието е изразена в двутомния най-авторитетен речник по психология на американския професор Артур Ребер. Значението на „интереса“ според този речник означава всички следващи понятия: внимание, любопитство, мотивация, съсредоточаване, загриженост, целенасоченост, осведоменост, желание. При използването му по-голямата част от авторите просто следват своята интуиция. В справочната литература по психология същността на категорията „интерес“ обикновено се пояснява чрез познавателна дейност. „Интересът“ е потребителско отношение към света, което се реализира в познавателната му дейност при усвояването на обкръжаващото предметно съдържание, разгръщащо се предимно във вътрешен план. Интересът е социално-икономическо, социално-психическо и индивидуално-психическо явление, форма на проявление на икономически отношения в дадено общество, начин на обществено задоволяване на потребностите, т. е. удовлетворяване чрез използване на обществени отношения, на обективна взаимозависимост между хората. Той е потребностно-избирателно отношение на личността към действителността, към даден обект, преминало през фаза на съзнателна насоченост [8, с.182-183].

В юридическата литература често се заобикаля категорията „интерес“. В последното издание на Юридическата енциклопедия [17, с. 1071] са поместени статиите „Публичен интерес“ и „Действие в чужд интерес“. Рядко изключение представлява Кратката енциклопедия по Обща теория на правото, в която се привежда понятието „правов интерес“: „Правов интерес означава осъзнавана от личността необходимост да се използват правови (законови) средства за удовлетворяване на съществуващи

потребности, т. е. юридически значими действия [2, с. 84]”. Трябва ясно да подчертаем изразената в дадената дефиниция връзка на интереса с дейността.

Най-голямо внимание на понятието интерес се отделя в икономическата литература. В икономическия речник „интересът” се определя като „предмет на заинтересованост, желание, подбудителни мотиви за действия на икономически субекти”. Насочваме вниманието си към неговото смислово съдържание: отсъствието на дейност, насочена към даден „предмет”, означава отсъствие на интерес към него. В посочения речник и Икономическата енциклопедия определенията за „икономически интерес” съвпадат, като това понятие се разбира като „обективни подбудителни мотиви за икономическа дейност, които са свързани със стремежа на хората за удовлетворяване на нарастващите материални и духовни потребности [22, с. 242]”.

В социологическата литература понятието „интерес”, в едно от основните му значения се пояснява като реална причина за дейността на социалните субекти, която е насочена към удовлетворяване на определени потребности, представляващи основа на непосредствени подбуждения, мотиви, идеи и т. н., определяща се от положението и ролята на тези субекти в системата на обществените отношения”. Използвайки понятието интерес представителите на различните области на знанието се стремят да вложат в него съдържание, което да отговаря на предмета и задачите на тяхната наука.

Юриспруденцията не може да не отчита това обстоятелство, доколкото интересите в цялото им многообразие на проявление, имат най-непосредствено отношение към предмета на правното регулиране. Правото е в епицентъра на проблема за интересите, като се вземат предвид техните проявления, нормативното осигуряване и защита. Подлежащите на регулиране чрез правото сложни обществени явления представляват комбинация от различни интереси – икономически, социални, политически и много други. При осмисляне на тяхното взаимодействие от позицията на междудисциплинарните, комплексни и системни подходи се изисква единно виждане, мнение, тълкуване на това, какво представлява интересът. Реално съществуващият интерес е един в цялото си многообразие на проявление и тълкувания (без да изключваме спецификите по отрасли и дялове на правото).

Най-обща черта на посочените определения на интереса се оказва потребността. Към необходимите атрибути на потребността се отнасят нейните свойства и форми на съществуване чрез отношението на организма към окръжаващата реалност. Тя е предявяване на свои изисквания на субекта към външните обстоятелства, произтичащо от неговите същностни свойства, от природата му [9, с. 16]. Потребността е свойство на всяко живо същество, вътрешен стимул за различно поведение на всяко живо същество, тя е нещо, което изисква да бъде задоволено, а самото задоволяване се осъществява в процеса на активно взаимодействие на организма с окръжаващата среда, със света. Следователно потребността е отношение на организма, на субекта на действието към необходимите условия на неговото битие [9, с. 19].

Потребността е израз на необходимостта. Понятието потребност няма единна трактовка. Болшинството от учените го определят като нужда на личността. Синонимът „нужда” обаче не може да разкрие най-съществените характеристики в съдържанието на потребностите на личността. Нуждата е далеч по-широко понятие. Стремежът на личността към нещо се превръща в потребност когато придобива устойчивост или се утвърждава като „принудителна детерминанта” [4, с. 60].

Различните автори определят по различен начин потребностите като вътрешно субективно състояние, желание на човека или като вътрешно изискване към жизненонеобходими условия на външната среда. Явявайки се по своята логическа структура изразяване на определено отношение, практическата връзка на човека със света чрез деянието (действие или бездействие) може да има за свое начало както самия човек, така и външните условия на неговото съществуване. Тя изразява

субективното отношение към обективната реалност, явявайки се израз на отношението субект-обект.

И. Чангли характеризира потребностите като обективно-субективна категория. Те възникват независимо от съзнанието на хората, но за да бъдат удовлетворени, трябва да бъдат осмислени и превърнати в обект на целенасочени действия [21, с. 72]. *Потребностите по своята природа и характер са обществени*. За да удовлетворят потребностите си, хората трябва да произвеждат. А производството е дело на колективните усилия на обществото.

Социалната психология разглежда потребностите като относително устойчиво психологическо състояние на личността, като „влечение на личността към материални и духовни ценности“ [18, с. 108]. Икономистите включват в потребностите зависимостта на човека от материалните условия на условия на обществото – способността за потребление. Марксистката философия успешно обединява определенията и характеристиките на социалната психология, политическата икономия, биологията, медицината, кибернетиката и др. Философският подход позволява да се характеризира потребността като специфична форма на взаимоотношение на самоорганизиращите се биологични и социални системи със средата [16, с. 63]. Това определение отразява степента на зависимост на личността от средата, но и степента на властта на личността над заобикалящата я среда. В същият смисъл се поддържа тезата, че обществото формира, регулира и усъвършенства социалните и биологични (обезпечаващи физиологичното съществуване на личността) потребности, но в никакъв случай не бива да се приема, че върху формирането на човешките потребности влягат само външните фактори. Значение имат и вътрешните личностни регулатори, интереси, идеи, чувства, емоционално-психочен статус и др. Тези фактори са самостоятелни, но тяхната самостоятелност е относителна.

Разглеждайки тясната връзка между потребности и интереси Марко Семов определя интереса като ценностно отношение между субекта (личност, трудов колектив, общество) и обкръжаващия го материален и духовен свят [16, с. 116]. Според Кр. Петков „интересът е отношение в действие“ [15, с. 310]. Обобщено социологическата категория „интерес“ е тази социална форма, в която се проявява обективната необходимост от задоволяване на потребностите на хората. Това което е обективно необходимо за живота и развитието на обществото, човека, групата, за удовлетворяване на техните жизнени потребности и нужди, е предмет на техния интерес [5, с. 18].

Според Андрей Здравомислов интересът възниква като следствие на обективната действителност, но и самият той е нейно отражение в съзнанието на индивида. Интересът е „положение, рефлектиращо в съзнанието, и заедно с това съзнание преминаващо в действие“ [10, с. 29]. Интересът е определено единство на обективно и субективно. Най-общо пише Стоян Михайлов – процесът на саморазвитие на обществото включва взаимодействието на два пределно абстрактни момента: на определени потребности, от една страна, и на съответни средства за тяхното задоволяване, от друга [13, с. 22].

Интересът характеризира избирателната насоченост или специфичното социално-психологическо отношение на човека към даден обект, процес или явление, предизвикано от неговите жизнени потребности. Чрез него се осъзнават жизнените потребности и тяхното превръщане в идеални цели и стремежи. Интересът е потребностноизбирателно отношение на личността към действителността. Той е единство между външното проявление и разкриване на обективния свят и вътрешната способност на човека за отразяване в зависимост от материалните и духовните ценности. Интересите, също като потребностите, изразяват специфично отношение на личността към обекта, към явленията и процесите на заобикалящия я свят. Богатството на интересите се увеличава с развитието на познанието, съзнанието и самосъзнанието [16, с. 66].

За да обосим интереса ще скицираме някои разлики между потребности и интереси. Първо интересът не предполага непременно консумиране, присвояване. Второ, интересите са присъщи само на човека, а потребностите и на животните. Трето, интересите са подвижни, динамични, бързо сменящи се (потребностите са поустойчиви, постоянни). Четвърто, без удовлетворяване на интересите човек може да живее, без удовлетворяване на потребностите – не. Пето, реализацията на интересите създава повишения тонус, преди всичко на емоционално-психическата сфера на личността. Шесто, интересите култивират, обогатяват и насочват потребностите (потребностите също предопределят интересите). Потребността е насочена към консумация на даден предмет, а интересът – към проектирането и производството на предмета. Ако потребността е насочена към предмета на нейното задоволяване, то интересът е насочен към онези социални отношения и институции, от които зависи разпределянето на предметите, ценностите, богатата, осигуряващи задоволяването на потребностите [9, с. 90]. Следователно интересът е точно това понятие, което опосредства правното регулиране, то е свързано със социалните отношенията на разпределение затова то е понятие на социологията, с психологическо отражение, като правото го заимства в тази обективно-субективна последователност.

Когато изясняваме проблема същността и формирането на личните потребности и интереси отговорите трябва да се търсят във всеобщите обществени фактори (икономически, социални, идеологически и др.) Всяка индивидуална система се формира и развива в съответствие с целите, възможностите, идеалите и начина на живот на социалната система като цяло [9, с. 76]. Затова според нас същият смислов, феноменологичен подход към цялото - правото и към проявите му форми трябва да се приложи и към въпроса за интереса в правото. Този подход определя битието като обективност със смисъл и значение на връзките между формите на битието за възприемащия индивид. Той води към интереса като обективно-субективна категория със значение за правото. Посоченият подход позволява правото и интереса като смислова категория, вложена имплицитно или експлицитно в правното регулиране, да се обяснят като историко-еволюционен смисъл на цялото, вложен в потока на феномените, в потока от смисли на битието. Така правото е външно за съзнанието, външно спрямо индивида, носи предзададен универсален за човека характер, но и живее, изменя се чрез съзнанието, чрез неговите проявни форми - интересите, зависи от него, защото е негова проява и продукт [14, с. 15], [12, с. 47].

В хода на жизнената си дейност личността е включена в многогранна и сложна система от социални зависимости и взаимоотношения. Характерът на обществените отношения определя социалния образ на човека. Но тази определеност няма измеренията на тъждество, на пряка проекция. Всеки човек формира свои потребности и интереси, своя жизнен статус в социално типични условия и отношения, но той ги формира в такава степен, в каквата е опознал и осъзнал общественото битие. Същността на човека като съвкупност от обществени отношения трябва да разбираме като диалектическо единство от всеобщи и строго индивидуални признаци. Под всеобщо и индивидуално в структурата на личността имаме предвид уникално, неповторимото в проявлението на всеобщото.

Разкриването на диалектиката на обусловеността и взаимозависимостта на обществените, колективните и личните потребности и интереси е невъзможно без опознаване на ценностната ориентация на отделната личност. Личността винаги има избирателно отношение към материалните и духовни блага. Тази избирателност се проявява относно общественото познание.

Във формиране на жизнените позиции на личността водещ е социалният опит. Той в решаваща степен определя избирателния подход на индивида към външния свят. На основата на опита в съзнанието на човека се преработва богатата информация и едва когато тя се осъзнае се формира мирогледът и избира поведението. Особено силно влияние оказват сложните социални взаимоотношения, механизмите

на предаването на историческия опит, както и обществените нравствени норми на поведение и общечитие, народните традиции, обичаи, нрави и др. [16, с. 103]. Нашите потребности и интереси имат винаги обществен характер. Обществената мярка е единственият критерий за разумни и рационални потребности и интереси. Те не са „лично дело“ на човека, на субективния фактор, а са съобразяване с обективните закономерности в развитието и приобщаването към удовлетворяването на обществените потребности [16, с. 116]. И още - това приобщаване да става по такъв начин, че в процеса на удовлетворяването на обществените потребности, а също и на колективните да се стигне до съзнанието, усещането, че се удовлетворяват личните потребности. Удовлетворяването на личните потребности не може да се осъществи без оглед на средствата и пътищата, които е създадо обществото. Горното се извършва като в интереса е вложен ценностен елемент.

Ценностното възприемане на действителността поражда и мотивацията за действията и постъпките, която се основава върху ценностните отношения и която допълва и обогатява мотивацията, основана върху потребностите и интересите. Правото и съдържащите се в него модели имат ценностно съдържание. Те формират моделите и представите за поведението, одобряване от правото. Тук има значение не само „примерното“, конкретното съдържание на модела за поведение, но също така и неговото общосоциално, познавателно значение [11, с. 65], но скрепено с държавна санкция. Правото се отнася към т. нар. нормативна социална информация. Този вид информация е „едновременно и средство за ориентиране на поведението на личността или социалната група в определени условия, и средство за контрол на поведението от страна на обществото“ [1, с. 39].

Ценностите необходими на правото, са вложени в принципи на правото и в правни норми, но съществуват и като част от съдържанието на интереса. Понятията, в които присъстват ценности имат за цел баланса между лични и обществени интереси, те дават най-дълбокия смисъл на правото като смислова система. Тази връзка също не е докрай изследвана. С оглед понятието за интерес в правото трябва да подчертаем, че ценностите са духовния аспект от на общуването. Според Хегел „интересът е утвърждаване на единичното във всяко общо дело, а ценността е утвърждаване на всеобщността в света на единичното битие“. Интересът е разглеждан като свойство на социалната общност, обединяващо тази общност в нещо единно и в същото време разграничаващо я от други общности с други характеристики на социалното положение и други интереси [9, с. 99]. Чрез ценността интересът придобива социална легитимност и полезност. Чрез отношението към ценността, интереса се превръща в ценностен интерес, а ценностния интерес в правен интерес.

Ценността, както и идеала, се отнася не към всекидневните интереси, а към интересите от по-висок порядък: интересите на социалната група, на обществото, на човечеството. Само чрез отношението към културните ценности интересът може да получи признание като легитимен и законен интерес, интерес, който не разрушава човешката култура, а я обогатява [9, с. 199]. Общественият интерес, като ценностен интерес е условие да се участва в правоотношение, да бъде част от правния ред.

Особеност на ценностната ориентация е нейната генерализация, т. е. Разпространение ѝ върху други подобни обекти. Чрез тази особеност на ценностите, която се проявява върху правосъзнанието се конкретизират обществените интереси. Общественият интерес се превръща в правни интереси, със съответни правни последици. Интересите действат не само чрез социалната поръчка, но и чрез оценките, провъзгласявани от името на общественото мнение, от името на публиката [9, с. 196]. Чрез ценностния аспект се формира и психологическата нагласа на субекта, той може да определя по-нататъшната насоченост [11, с. 92] (вариантност) на своето поведение към правомерни правни последици. Затваря се кръга на отношението обективност на потребностите, ценностен личен избор на средствата за тяхното удовлетворяване – субективнопсихологически аспект.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Краткият обзор на въпросите, свързани с понятието за интереса в правото, показва че въпреки и категория на психологията, социологията и икономиката интереса влиза в правото чрез социологическия, обективно-субективен подход към правото. Чрез системния, феноменологичен (смыслово-рационален) подход към правото интересът е единство на лични и обществени потребности, пречупени през ценностната скала на обществения мироглед. Чрез понятието за интерес, правото е едновременно дадено на човека като феномен на съзнанието, но от друга страна е зависещо от човека. Не на последно място същността и начинът на закрепване на интересът в правото отразява етапа на обществено-историческо развитие. Чрез ценностната обосновка в интереса се отразява степента на културна легитимация на правото чрез другите системи за регулиране на обществените отношения. Последното се явява определяща задача на правото, за да бъде то ефективен регулатор, а не да се схваща като опростена силова нормативна структура.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Афанасьев, В. Г. Социальная информация и управление обществом, М., Политиздат, 1975.
- [2] Бабаев, В. К. Общая теория права: Краткая энциклопедия, Новгород, 1997.
- [3] Бабалова, Р., Садовски, Ал., Интерес и обучение, С, 1985.
- [4] Боровский, М. И. Детерминизм и нравственное поведение личности. Минск, 1974.
- [5] Глезерман, Г., Интерес как социологическая категория. Вопросы философии, 1966.
- [6] Дачев, История на политическите и правни учения, С, 2001.
- [7] Дачев, Л., Юридически дискурс, Русе, 2004.
- [8] Десев, Л., Речник по психология, С, 1999.
- [9] Здравомислов, А., Потребности, интереси, ценности, С, 1988.
- [10] Здравомыслов, А. Проблема интереса в социологической теории, Л., 1964.
- [11] Кудрявцев, В., Право и поведение, С., 1981.
- [12] Маринова, Св., Принципи на правото, С, 2011.
- [13] Михайлов, С., Социологически студии, С., 1982.
- [14] Михайлова, М., Правото – смисъл, сянка, противоположности, С, 2001.
- [15] Петков, Кр. Социология на труда, С, 1985.
- [16] Петров, В., Труд, потребности и интереси, 1988.
- [17] Российская юридическая энциклопедия на М. Ю. Тихомиров, Конституционное право, Москва, 1999.
- [18] Семов, М., Стимули и дейност. С, 1981.
- [19] Ташев, Р., Теория за правната система, С, 2006.
- [20] Фотев, Г., Курс по обща социология, С, 2005.
- [21] Чангли, И. И. Труд.
- [22] Экономическая энциклопедия, Гл. Ред. Л. И. Абалкин, Москва, 1999.

За контакти:

Гл.ас. д-р Светла Маринова, Катедра "Публичноправни науки", Университет за национално и световно стопанство, e-mail: smarínova@mail.bg